

УРБАНИЗАЦИЯНИНГ ИЖТИМОЙ ФУНКЦИЯСИ.

Искандаров Усман Искандарович

“Чинобод Қуридиш” хусусий корхонаси Ишлаб чиқариш ва

капитал қурилиш бўйича муҳандиси. Магистр.

Аннотация. Мазкур мақолада, Шаҳарлашиш тенденцияси, катта ва йирик шаҳарларда экологик, хизматлар кўрсатиш, транспорт, инфратузилмаларнинг шаклланганлиги каби қатор муаммолар мавжудлиги ҳамда инсон ҳаётига, ён-атрофга гўзалликни олиб кириш, эстетик функция туфайли урбанизацияга оид нарсалар, хизматлар, иншоотлар ва артефактлар гуманистик моҳият ҳам касб этиши борасида мулоҳаза қилилади.

Таянч тушунчалар. Гўзаллик, эстетик завқ олиш, сунъий олам, инсонни яратган табиий олам, шаҳар маданияти, урбанизация ва цивилизация, урбанизация илмий-техник воситалар, газонлар, декоратив дарахтлар, қуриладиган фонтан ва бассейнлар, иншоотлар.

КИРИШ

Урбанизациянинг ижтимоий функцияси шаҳарлаштириш (ситизация) билан боғлиқ. Инглиз тилидан олинган “сити” сўзи шаҳар марказида жойлашган, ишбилармонлар учун қулай шарт-шароитларга эга маконни англатади. Ишбилармонлик марказларини “сити” деб аташ Ғарбда кенг тарқалган. Урбанизация ўз қулайликлари билан ситиларни ишбилармонлар учун мафтункор жойга, халқаро бизнес субъектлари йиғиладиган алоҳида маконга айлантиради. Халқаро тилда унинг London city, New York city, Mexico city, city centre, city holl, Promt city, aleksandr city, almati city, ancient capital city каби сўзлар ва иборалар учрайди. Баъзан эса city town (туман шаҳар) ибораси ҳам учрайди. Хуллас, катта ва йирик шаҳарларнинг, цивилизация марказларининг вужудга келиши, урбанизациянинг ривожланиши билан шаҳарлаштириш тенденцияси авж олди. Бугун дунёда ўрта ҳисобда 2 667 417 шаҳар мавжуд. Аммо катта ва йирик шаҳарлар сони тез ошиб

бормокда. Агар 1950 йилда дунёда 10 миллионли аҳолиси бор 2 та мегаполис бўлган бўлса, бугун уларнинг сони 81 та¹. Шаҳарлаштириш жараёнлари аҳоли сонининг ўсиши ва миграция оқими билан боғлиқ. Кузатишлардан маълум бўладики, аҳолининг ўсиши урбанизация билан боғлиқ эмас, бироқ миграция мудом урбанизациянинг мафтункорлиги туфайлидир. Аҳолининг кўчиши чеккадан марказ томон юз бериб келади, марказ цивилизацияси ва урбанизацияси билан чекка учун кизиқарлидир.

Шаҳарлашиш тенденцияси қанча давом этади, буни башорат қилиш қийин. Катта ва йирик шаҳарларда экологик, хизматлар кўрсатиш, транспорт, инфратузилмаларнинг шаклланганлиги каби қатор муаммолар мавжудки, уларни мутлақ ҳал этган, ҳеч қандай муаммосиз яшаётган шаҳарлар деярли учрамайди. Биргина экологик муаммонинг ўзи шаҳар аҳолисининг кайфиятига, соғлигига ва ўз ҳаётидан мамнунлигига жиддий таъсир кўрсатмоқда, шу сабабли катта ва йирик шаҳарларда яшовчи кишилар дам олиш кунлари шаҳар чеккасига интилишади, очиқ ҳавода дам олишни маъқул кўришади. Шаҳар чеккаларида уй-жой куриш анъанаси, айниқса иқлими иссиқ мамлакатлар ва шаҳарларда, шаклланиб қолган. Демак, шаҳарлашиш тенденциясида тескари жараён, яъни шаҳарлардан ташқарига интилиш ҳам юзага келган. Бу интилишни янги шаҳарлар ва ситилар ҳам юзага келтириши мумкинлигини эътибордан соқит қилиб бўлмайди. Урбанизациянинг муҳим функцияларидан бири инсон ҳаётига, ён-атрофга гўзалликни олиб киришдир. Ушбу эстетик функция туфайли урбанизацияга оид нарсалар, хизматлар, иншоотлар ва артефактлар гуманистик моҳият ҳам касб этади. Инсонда икки туйғу мудом ёнма-ён юради, бири - гўзалликка, ён атрофини қулай ва чиройли қилиб безатишга, бу ижодидан эстетик завқ олиш, иккинчиси эса-ёввойи табиат қўйнига интилиш, ўзини ушбу табиатнинг бир қисми эканини англаш, шу тариқа руҳига ором, дам беришдир². Биринчиси - инсон яратган сунъий олам, иккинчиси - инсонни яратган табиий олам. Инсон онги ва вужудидаги ушбу икки олам унинг шаҳар маданияти, урбанизация ва цивилизацияга бўлган муносабатларини ҳам шакллантиради. Урбанизация илмий-техник воситалар

¹ Қаранг: <http://www.ru.m.wikipedia.org> > wiki.

² Қаранг: Лихачев Д.С. Письма о прекрасном. - Москва: Дет. литература, 1983. С.23-26.

орқали чиройли, ихчам ва инсон меҳнатини самарали қиладиган маконни, қуролларни ярата олади, аммо ушбу нарсалар инсонга эстетик завқ ҳам келтириши зарур. Шаҳарларда экиладиган газонлар, декоратив дарахтлар, қуриладиган фонтан ва бассейнлар, иншоотлар кишининг эстетик дидини юксалтиришга хизмат қилганидагина шаҳар ҳаётини, архитектураси ва дизайнини гуманистик қилади. Шаҳар эстетикаси билан қишлоқ ва туманлардан фарқ қилади. Шаҳардаги ҳар бир бино, кўча, дарахт, бурчак, хизмат тури, кишиларнинг кийиниши ва муомаласи, турмуш тарзи, фикрлаши, ҳуллаш, шаҳар маданиятига оид барча нарсаларда эстетик маъномавжуд. Демак, шаҳар урбанизацияси ҳар бир нарсага, элементга эстетик маъно бахш этгани боис шаҳар муҳитини, қишлоққикидан фарқли ўлароқ, гўзал, дидли, нафосатли қилади.

Урбанизация ҳудуд ва ушбу ҳудудда шаклланган локал қадриятлар билан боғлиқ тарзда яратилади. Шунинг учун у ҳудудий-локал функцияларга ҳам эгадир. Уларга қуйидагилар киради:

- маҳаллий аҳоли ўтроқлигига мослашиш (адаптация функцияси);
 - маҳаллий табиий ландшафтдан келиб чиқиш (табиийлик функцияси);
 - қурилишдаги этноанъаналарга таяниш (этноархитектура функцияси);
 - қишлоқ ҳаёт ва турмуш тарзини замонавийлаштириш (модернизация функцияси);
 - локал этномаданий бойликларни асраш (музей функцияси).
- Урбанизация қуруқ, ҳудудий-локал белгилари ва этноанъаналари мавжуд бўлмаган жойда шаклланмайди. Инсон, этнос мавжуд экан, шу ерда ҳудудий-локал стереотиплар бўлиши муқаррардир. Аммо бу жойларда урбанизациянинг шаклланиши маълум бир қонуниятлар асосида рўй беради. Ушбу қонуниятлар, ўз навбатида, урбанизациянинг шаклланиши ва функцияларини ҳам ифодалаб келади. Урбанизациянинг ушбу шаклланиш жараёни ва функцияси аввало унинг маҳаллий аҳолининг ўтроқлигига мослашишида акс этади. Уни қисқача “адаптация функцияси” дейишимиз мумкин. Ўтроқ ҳаёт тарзига ўтиш охириги неолит даврида бошланган, урбанизациянинг генези ана шудаверга бориб тақалса-да, уни алоҳида ижтимоий-маданий воқелик экани XX асрнинг иккинчи ярмида эътироф этилган. Уларни солиштириш ва қиёслашнинг

аҳамияти йўқ, аммо ўтроқлик ҳануз маданий ва цивилизацион жараёнларга таъсир этади. Масалан, XX асрда Европа цивилизацияси жаҳон халқларига таъсир этган, улардаги этноанъаналарни ўзгартирган бўлса -да, ҳеч бир этнос, халқ ўзининг ҳудудий-локал этноанъаналаридан воз кечган эмас. Шундай этноанъаналарига эга бўлмаган қавмлар, тиллар ассимиляцияга учраган ва ижтимоий-тарихий жараёнларда иштирок этишдан маҳрум бўлган. Бундай этноанъаналари мавжуд, уларни асраш ва сақлаш қобилиятига эга халқлар эса ривожланишининг навбатдаги поғонасига кўтарилган. Ўтроқлик ва этноанъаналар эса алоҳида рўй берадиган воқеликлар эмас, улар тил, турмуш тарзи, этнотафаккур, урф-одатлар, дин ва ахлокий қадриятлар орқали трансформация жараёнларини белгилаб берган. Ўтроқ халқларга нисбатан урбанизация, шаҳар маданияти ролининг ошиши қишлоқ ҳаётига трансформацион таъсир эди. Бу ўринда, бир томондан, урбанизация маҳаллий аҳолининг ўтроқ ҳаётига мослашиши, иккинчи томондан, қишлоқ ҳаётини трансформациялашишга етаклаган боис сифатида келади.

Маҳаллий аҳолининг ўзига хос ва энг муҳим белгиларидан бири унинг табиий ландшафтга яқинлигидир. Ушбу ландшафтан келиб чиқиш, уни шаҳар маданиятига тадбиқ этиш шаҳар урбанизациясининг функциясидир. Шаҳар эстетикаси ва дизайнига эътибор қилган киши унда қишлоқ ландшафти элементлари, ҳатто қишлоқ табиий оламига тақлид қилиш борлигини кўради³. Агар буни ижтимоий-фалсафий нуқтаи назардан таҳлил қилсак, инсон билан табиат ўртасидаги алоқалар сиртдан қарагандагина шахснинг хоҳиши, индивидуал истаги ва қизиқиши бўлиб кўринади, ваҳоланки, у субстанционал тарзда табиатнинг, у шакллантирган образлар ва символларнинг “давоми”дир⁴. Қишлоқ ҳаёт тарзига мувофиқ бўлган табиий ландшафт яратиш бугун шаҳар урбанизациясининг таркибий қисмига айланган. Шаҳар урбанизациясининг қишлоқ жойларидаги этноархитектура анъаналарига таяниши консерватизмга интилиш ёки тор миллий анъаналарни улуғлаш эмас, у шаҳар билан қишлоқни азалий, барқарор анъаналар асосида яқинлаштиришдир. Бугун архитектура инновацион изланишлар томон юз тутган, унда янги-янги ёндашувлар ва стиллар пайдо бўлмоқда. Урбанизация баъзан

³ Қаранг: Веденин Ю.А. Очерки по географии искусства.-Санкт Петербург: “Питер”, 1997. С.187-189.

⁴ Қаранг: Подорога В.А. Философия ландшафта.--Москва: Мысль, 1993. С.23, 43- 59.

ушбу инновацияларнинг ифодаси сифатида ҳам талқин қилинади. Бирок урбанизацион ривожланиш этноархитектурадаги тажрибаларни четлаб ўтолмайди⁵. Масалан, қишлоқ жойларида уй- ҳовлилар арик, кўл, сув устига қурилмайди, шаҳар архитектураси ҳам ушбу тартибни ўзлаштирган, нормативларга кўра, иншоотлар сув бўйларида камидан 50 метр берида кўтарилади. Тўғри, шаҳар архитектураси қишлоқ тажрибаларини тўғридан тўғри кўчирмайди, уларга ижтимоий-маданий тараққиёт талаблари маълум бир шартлар қўяди. Масалан, қишлоқ ва аулларда ҳовлилар орасида катта масофалар мавжуд, гоҳо бу масофалар километрларга чўзилади. Табиийки, шаҳар ушбу этноанъаналарга эргаша олмайди. Урбанизация ҳам ушбу ёндашувга таянади ва уни ўзининг функциясига айлантиради. Урбанизация шаҳарлар доирасидан чиқиб чекка жойларга, қишлоқ ва аулларга ҳам тарқалиш хусусиятига эга. Бугунги цивилизацион ва урбанизацион тараққиётда яна бир фундаментал хусусият, яъни шаҳар маданиятининг қишлоқ, аул жойларига кириб бориши намоён бўлмоқда. Энди урбанизацияни чекка аҳолининг шаҳарга кўчиши сифатида талқин қилиш нотўғри, унга шаҳар маданиятининг қишлоқ жойларига кириб боришига оид воқелик сифатида қараш ҳам зарур. Бизнинг фикримизча, урбанизацион ривожланишни назарда тутаётган давлатлар қишлоқ аҳолисини шаҳарга кўчиб келишини эмас, балки шаҳар маданиятининг қишлоқ жойларига кириб боришини қўллаб-қувватлашлари зарур. Ана шунда аҳоли ўсишида шаҳар билан шаҳар ўртасида номутаносиблик юзага келмайди, барча ижтимоий ҳудудлар тенг ривожланади. Қишлоқ ҳаётининг замонавийлаштирилиши ундаги аҳолининг шаҳар агломерацияси томон кўчиши ҳисобига бўлмаслиги керак.

Ҳудудий-локал этномаданий бойликларни асраш (музей) функцияси урбанизацияни миллий тажрибаларга яқинлаштиради, улар ўртасида зиддиятлар, номутаносибликлар юзага келмайди. Урбанизацияда модернизацияга мойиллик, локал этномаданиятларда эса ўзининг ҳудудий-миллий қадриятларини, бойликларини сақлашга интилиш кучли. Умумиҷтимоий тараққиёт ушбу икки ёндашувни гуманистик мақсадлар атрофида уйғунлаштириши лозим. Ҳудудий-локал

⁵ Қаранг: Чумаченко Н.Г. Традиции и инновации в строительстве и архитектуре.-Саратов: СГАСУ, 2012. С. 4- 5.

этномаданий тажрибаларга таяниш, уларни асраш урбанизацияни миллий ривожланишнинг таркибий қисмига айлантиради.

ХУЛОСА

Мазкур мақолада, Шаҳарлашиш тенденцияси, катта ва йирик шаҳарларда экологик, хизматлар кўрсатиш, транспорт, инфратузилмаларнинг шаклланганлиги каби қатор муаммолар мавжудлиги ҳамда инсон ҳаётига, ён-атрофга гўзалликни олиб кириш, эстетик функция туфайли урбанизацияга оид нарсалар, хизматлар, иншоотлар ва артефактлар гуманистик моҳият ҳам касб этиши борасида мулоҳаза бритади.

REFERENCES

1. Қаранг: [http //www. ru. m. wikipedia. org](http://www.ru.m.wikipedia.org) > wiki.
2. Қаранг: Лихачев Д.С.Письма о прекрасном. -Москва: Дет. литература, 1983. С.23-26.
3. Қаранг: Веденин Ю.А. Очерки по географии искусства.-Санкт Петербург: “Питер”, 1997. С.187-189.
4. Қаранг: Подорога В.А. Философия ландшафта.--Москва: Мысль,1993. С.23, 43- 59.
5. Қаранг: Чумаченко Н.Г. Традиции и инновации в строительстве и архитектуре.-Саратов: СГАСУ, 2012. С. 4- 5.